

Péter Ágnes

A MAGYARORSZÁGI MÍTOSZKUTATÁS ÉS A BLAKE-RECEPCIÓ

[INTÉS AZ ŐRZŐKHÖZ]

2020-03-06 | **ESSZÉ, INTÉS AZ ŐRZŐKHÖZ**

Hiszek Apollóban és az ő fölényes győzelmében.

Közben azonban: qui tacet, consentire videtur

Kerényi Károly

William Blake életműve majdnem elveszett az utókor számára, mert sem életében, sem halála után két évtizeden át nem alakult ki olyan értelmező közösség Angliában, amely tudomást szerzett volna róla, vagy bármiféle érdeklődést mutatott volna irányába. Mikor 1827-ben meghalt, több korabeli lap is közölte halálának hírért, de minden megemlékezésben csak mint tehetséges grafikust, könyvillusztrátort emlegették, és a legnagyobb hangsúlyt a testi dolgok iránti közönye és a gondviselésbe vetett mérhetetlen hite kapta. A Literary Gazette például arról írt, hogy bár az öregség testileg megtörte s utolsó éveiben nagy szegénységben élt, „tekintete nem homályosult el, képzeletének tüze nem halványodott, s szellemének emberfeletti, szüntelen aktivitása csöppet sem lankadt. [...] Nem érdekelte a környezet, amelyben élt, nem érdekelte, hogy mit fog enni, vagy mit fog inni és az sem, hogy testét mibe takarja. Félelem nélkül helyezte minden bizalmát a gondviselésbe, amely a világ felmérhetetlen sokszínűségét adta neki, hogy abban leljen szórakozást és gyönyörűséget. Blake múlt hétfőn elhunyt! Ahogy élt, úgy halt meg: áhítattal, derűsen és nyugodtan beszélt az utolsó percekig, majd békésen megadta magát az örök pihenésnek, mint a gyermek az alvásnak. Semmit nem hagyott maga után, csak néhány képet, rézmetszetet és legfőbb művét, száz nagy vázlatot Dantéhoz.” Tudniillik halála pillanatáig a Dante-illusztrációin dolgozott.

sajátságos nézőpont

Szerencsére Blake halála után az özvegye a szűk tanítványi körhöz tartozó festőnek, Samuel Palmernek ajándékozta férje 1787-től használt vázlatfüzetét, benne sok-sok később elhíresült

versszöveggel, grafikai vázlattal. A füzet egy idő után Palmer fivéréhez került, aki Blake halála után húsz évvel, 1847-ben eladta a költő-festő Dante Gabriel Rossettinek, s a többek között Rossetti által megszervezett preraffaelita kör a vázlatkönyv alapján fedezte fel Blake zsenialitását, s az akadémikus festészettel szemben sajátosság nézőpontjuk kialakításához Blake látásmódjából merítettek bátorítást.

Ezzel Blake eljutott a viktoriánus korszak egyik legfontosabb művészeti csoportosulásához, de megnehezítette az érdeklődők számának növekedését, hogy maga metszette és illusztrálta művei nem kerültek piaci forgalomba, tehát az első életrajzírónak, Alexander Gilchristnak magángyűjteményekben kellett felkutatnia a

művész munkáit, mielőtt megírhatta volna róla korabeli tanúk beszámolójára hivatkozva az első életrajzot, amely 1863-ban jelent meg két kötetben *William Blake, Pictor Ignotus* címmel. A cím maga jelzi, hogy képzőművészként preraffaelita megközelítésben is nagyobb rangban állt, mint írásai alapján. És csak ez után jött el a lehetőség, hogy értékelő és értelmező elemzés jelenjen meg az életműről: 1868-ban a preraffaelita körökhöz kötődő költő, Algernon Charles Swinburne közölte Blake-ről az első átfogó kritikai értékelést. Swinburne elsősorban a forradalmi látnokot, a szabadság apostolát ünnepelte Blake-ben. Értelmezésében a mitologikus elbeszélő költemények, az ún. próféciaák kerültek előtérbe, amelyekben – Swinburne megítélése szerint – közös ősi emberi tapasztalatok fogalmazódnak meg. Blake lázadó Krisztusával kapcsolatban kijelentette: „A ‘szent lázadásban’ való hit valószínűleg majdnem olyan ősi, mint a legősibb ma is élő vagy valaha is artikulált vallások és filozófiák. [...] Már a *Jeruzsálem* ^[1] szerzőjét megelőző eretnekek is ebben látták a kereszténység radikális jelentőségét: az isteni lázadásban az isteni törvény ellen; a bizonyosságot arról, hogy az ember az Istennel, ‘e Világ Istenével’ (*God of this World*) szemben mutatott ellenállásán keresztül tud csak Istenhez hasonlatossá válni; arról, hogy ha Prométheusz nem tud, Zeusz nem fog megváltani bennünket: és ha az ember egyáltalán megmenekül, csakis úgy, ‘mint aki tűzön ment át’ – a lázadás lángjában, a természet Istene elleni kíméletlen harc árán menekülhet meg” (Swinburne 157).

misztikus, látomásos,
szimbolista

1893-ban jelent meg a szimbolista költő, William Butler Yeats és a preraffaelita Edwin John Ellis szerkesztésében Blake verseinek első összkiadása *The Works of William*

Blake, Poetic, Symbolic, and Critical címen. Yeats bevezető tanulmánya mutatta be először méltóképpen Blake költészeti hagyatékát. Yeats a saját költői világának előzményét és egyben megerősítését ünnepli Blake létszemléletében és esztétikai értékrendjében, s ez a Yeats általa megrajzolt misztikus, látomásos, szimbolista Blake volt a legnagyobb hatással a 20. század első felében a különböző európai nyelveken megfogalmazott Blake-portrékra. Az osztrák Rudolf Kassner és Helene Richter, a

francia Pierre Berger tanulmánya nyitja a sort, és pár évvel később Szerb Antal jelentkezik az első magyar Blake-esszével 1928-ban. Szerb Antal tájékozottsága és tisztán látása mai szemmel is lenyűgöző. Mint főként Yeats és Swinburne nyomán az osztrák és francia értelmezések, Szerb Blake-dolgozata is elsősorban a keresztény/gnosztikus misztikus látnokot állítja elének, de a korábbi elemzésekhez képest ő széles európai költészettörténeti kontextusban helyezi el Blake-et. „A festő-misztikus kettős látása minden dolgot megelevenít, és isten jelenétével tölt el, hasonlíthatatlanul több realitással, mint a filozófiai panteizmus a német romantikában, vagy mint az angol költők szinte obligát természetrajongó panteizmusa a Wordsworth–Shelley–Swinburne vonalon. Amazok valahogy minden rajongásuk ellenére kívül állnak a Nagy Egységen, a kapcsolatuk vele a Vágy kapcsolata – és a Vágy mindig azt irányozza, ami rajtunk kívül áll. Blake pedig, vágy és pátoz nélkül, pusztán látása útján, részt vesz minden dologban, és relációja a Mindenséghez nem a vágy, hanem az emberi részvét az emberi Mindenséggel” (Szerb 1981, 249).

Tudomásom szerint Szerb Antal volt az első, aki - Freud elméletének ismeretében - Blake-nek az irracionális, a tudatalatti, az elfojtott lelki tartalmak iránti érdeklődését kiemelten tárgyalta, és felhívta a figyelmet Blake miszticizmusában az elfojtott Erosz

felszabadításának motívumára: „Amit szerelemnek hívnak [...] minden ember számára a legegyszerűbb út az ekstázis felé. Az álomszimbolikában, a pszichoanalízis tanítása szerint, coitus és ekstázis szimbólumai egybe esnek; rég ismert dolog, hogy misztikusok és alkímisták a misztikus élmény szimbólumául a coitust használják: az Egyesülést. Ily mód került Blake tanéületébe (értsd mitológiájába) a szabad szerelem. A Szabadság törvénytörő kultusza és a misztikus élmény mindenfölöttisége ebben a posztulátumban csúcsosodnak ki” (255).

Stemma-kör

A „magyar” Blake alakjának meghatározásához hozzájárult Babitsnak az *Európai irodalomtörténetben* megfogalmazott Blake-portréja, „a misztikus próféta és naiv dalköltő egy személyben”, majd a 1941-ben megjelent *Világirodalom történetében* Szerb Antal röviden ismét írt Blake-ről, de feltűnő, hogy 1941 és 1957 között nem jelent meg Magyarországon semmi kritikai állásfoglalás. Ennek elsősorban politikai magyarázata van: a 30-as években éppúgy, mint a II. világháború után, a kultúrpolitikát irányító ideológusok kiszorították a tudományosság erőteréből azt a fajta mítosz-értelmezést és mítoszkutatást, amely Szerb Antal Blake-portréjának a háttérét szolgáltatta. Következésképpen a magyarországi Blake-recepció története látszólag hirtelen megszakadt. A háttérben azonban, s jelen tanulmányomban ezt szeretném bemutatni, a Kerényi Károly által létre hozott Stemma-kör jóvoltából a Blake iránti érdeklődés elevenen fennmaradt, bár éppen ez a tény is akadályozta a Blake-kutatás magyarországi kiteljesedését egészen 1959-ig.

Blake-ről mint nagy magányos prófétáról szokás beszélni, de igyekezete, hogy koherens mitológiát hozzon létre, egybeesett azzal az itt is, ott is felbukkanó romantikus programmal, amely a keresztény hagyományok felvilágosodás kori kritikájára, valamint a párhuzamosan kialakuló modern bibliakritikára reagálva felvetette egy új mitológia megteremtésének szükségességét. Ez az igény legkorábban és legartikuláltabban a német kora romantikában fogalmazódott meg. Az 1796-ból fennmaradt *A német ideológia rendszerprogramjában*, amely a feltételezések szerint Hegel, Hölderlin és Schelling közös fogalmazványa, a korszak legnagyobb feladataként jelölik meg az új mitológia megalkotását: „Érzéki vallásra” van szükség, írták. „Nemcsak a tömegeknek, hanem a filozófusnak is. Az ész és a szív

monoteizmusa, a képzelőerő és a művészet politeizmusa – erre van szükségünk! (...) Új mitológiára van szükségünk, de ennek a mitológiának az eszmék szolgálatában kell állnia, az ész mitológiájának kell lennie” (*Rendszerprogram*, 812).

Az új költészet mitológiája a remények szerint hidat ver majd ész és szív, a tudományos szemlélet és a költői látásmód között. A korabeli mítoszkutatások eredményeinek ismeretében Blake a mítoszt maga is univerzális megismerési formának tekintette, s az ókori mítoszagyományból és a költői produktumként értelmezett Biblia motívumaiból kiindulva olyan „rendszert” hozott létre, amelyben reményei szerint ismét helyreáll a kapcsolat az intellektuális és az érzéki tapasztalat, a filozófia és a művészet, a tudományos és a költői/vallásos látásmód között.

A mítosz kitüntetett státusza a mitikus műalkotást a végső belátás színterévé avatja, ahol feltartóztatható a tudat dezintegrációja éppúgy, mint a társadalmi ellentétek lélekpusztító hatása. Blake meggyőződése szerint a költői képzelet látomásaiban megjelenő képek olyan spirituális valóságot, az abszolútum olyan ősfarmait és a lelki

események archetípusait jelenítik meg, amelyek az analitikus értelem számára rejtve maradnak. Az *Utolsó ítélet* című képéről írt kommentárjában Blake kijelentette: „A Látomásos Fantázia vagy Képzelet természetét nagyon kevésbé ismerik, s örök képeinek (*Ever Existent Images*) örökkévaló természetét és állandóságát kevésbé gondolják állandónak, mint a növényi és tenyésző természet dolgait, holott a Tölgy éppúgy, mint a Káposzta, meghal, de Örök Képe és Individualitása nem hal meg soha, hanem magja által megújul. Épp így visszatér a Képzeleti Kép is a Kontemplatív Gondolat magja által. A Látomásos Fantáziának ezt a fogalmát illusztrálják a próféták írásai a különböző fenséges és isteni képeikkel, melyeket vízióik világában láttak” (Erdman 555).

T. S. Eliot, aki a 20. század elején egy csapásra átalakította a költészetre vonatkozó esztétikai ítéletek szempontrendszerét, és a saját verseivel, majd kritikai írásaival felállította a modernizmus kritikai normáit, az elsekélyesedett romantikus hagyományokkal szemben lépett fel, hogy visszaszerezze a költészet érvényességét, de a romantika alapproblémája, a társadalmilag szentesített jelrendszer, mitológia hiánya számára is súlyos gondot jelentett. A költő célját veszti, ha nem képes a közösség által elfogadott emblémákkal, szimbólumokkal vagy mitológémmel megfogalmazni világtapasztalatát. Az 1920-ban írt „William Blake” című tanulmányában rendkívül éleslátó kijelentéseket tett. „Ha az ember végigkíséri Blake gondolkodását költői fejlődése számos szakaszán [...] urcsasága szertefoszlik, különlegességében pedig minden nagy költészet különlegességét látjuk: olyasvalamit, amit (nem mindenhol) Homérosznál, Aiszkülosznál, Danténál, Villonnál és mélyen, a műbe rejtve Shakespeare-nél is megtalálunk; miként bár más formában, Montaigne-nél és Spinozánál is. Különös őszinteség ez csupán, mely különösen félelmetesnek tűnik abban a világban, mely rettenetesen fél az őszinteségtől. Olyan őszinteség, amely ellen az egész világ összeesküszik, mert kellemetlen. (...) Blake mindent értett. Meztelen volt, s látta a meztelen embert, a maga kristálygömbjeinek a középpontjából. (...) Olyan elmével közeledett mindenhez, amelyre nem vetettek árnyékot a kortársi nézetek felhői. Semmi sem volt benne a nagy és fensőbbes emberből. Ez teszi őt félelmetessé.”

hallucinatív látomás

Eliot a tanulmányt azzal zárja, hogy bár Blake-ben megvolt „a képesség az emberi természet megértésére, a figyelemreméltó és eredeti érzék a

nyelv és a nyelv zeneisége iránt és a hallucinatív látomás adománya”, mégsem válhatott klasszikussá, mint Dante. Ő „csupán zseniális költő maradt”, mert a kor, amelyben élt, nem adott számára „bevett és hagyományos eszmékből” összeálló keretet, mint Danténak, s rákényszerült, hogy a hosszúversei alátámasztására maga „barkácsoljon” magának ilyen keretet (Eliot 120, 123, 126). Blake valóban bonyolult szintézist „barkácsolt” magának, amelyben a görög-római és az északi - germán, skandináv - mesevilág egy-egy alakja éppúgy felbukkan, mint az Ótestamentum Teremtő figurája, a korai keresztények és a keresztény misztikusok Krisztusa. Hogy próféciái, vagyis hosszú elbeszélő költeményei a nagyközönség számára jobbra hozzáférhetetlenek, azzal magyarázható, hogy karaktereinek szimbolikus jelentése mögött nincs koherens kultúra, amely általánosan használható kulcsot adna az értelmezéshez.

A 20. századi magyar – és általában az európai – Blake-recepciónak kedvezett a tény, hogy magas szintű mítoszkutatás folyt több tudományos központban és nem kérdőjeleződött meg a romantikus hagyomány, amely szerint a mitologikus ábrázolásmód olyan jelentéseket képes közölni, amelyek mélyebbre hatolnak az ember természetének és világtapasztalatának anyagába, mint a látható jelenségek rögzítése. Szerb Antal az 1935-ben megjelent *Hétköznapiak és csodák* című tanulmánykötetében többek között Lukács György eposz-értelmezésére és Kerényi Károlynak az antik regényre vonatkozó elmélete alapján az I. világháborút követő időszak regényirodalmát a csoda, a mindennapi tények realizmusával szemben a nem látható – mély, irracionális lelki tartalmak – megragadásában látja. „A XX. század regényeinek, a háború után, legfontosabb közös vonásuk, hogy megint a csoda lép előtérbe, átvenni eredeti, őt megillető helyét... És egy új, nem politikai és nem is világnézeti, hanem valami meghatározhatatlan, vitális szabadság vajúdik a kor harcaiban” (Szerb 1935, 23). Proustot és Thomas Mannt értékeli a legtöbbször, s Mannt, aki a József-tetralógia első két kötetét nem sokkal a tanulmány megírása előtt tette közzé, elsősorban azért tartja olyan nagyra, mert az ő írói programjában látja

legnyilvánvalóbban, hogy a regény képes felújítani az ősi mitológiák narratív sémáit, s ezáltal az ábrázolás totalitását. „Lassanként feldereng az a felismerés, hogy a mítosz nem költői lelemény vagy papi kitalálás, mint ahogy a Felvilágosodás hitte, nem is csak a primitív mentalitás biológiailag meghatározott világképe, mint ahogy a vallástörténet eleinte tanította, de még csak nem is valami örök-emberi lelki szükség kifejeződése, hanem valami ennél is több: a megismerés egyik legnagyobb formája. Vannak világtények, amiket csak mítosz alakjában lehet felfogni. Azok a korok, amelyeknek nincs mitológiájuk, szegény korok, mert nem ismerik ezeket a valóságokat” (Szerb 1935, 198).

Szerb Antal mítosz-fogalmában a romantikusok örökösének tekinthető, akik a mítoszban a megismerés olyan lehetőségét látták, mely átlépi a ráció határait. Jól érzékelteti ezt például Szerb Keats-rajongása, melynek egyik oka feltehetően az volt,

hogyan Keatsnél a szépség „metafizikai helye” közvetlenül az Igaz birodalmában található. A Hüperiön-mítosz feldolgozásának második változatáról, a *Hüperiön bukása* című kései töredékről Szerb Antal a *Világirodalomtörténetben* ír: „olvasása közben azt érezzük, amit a késői Hölderlin olvasása közben: hogy a költő 'intenzitásában' már olyan igazságokról beszél, amelyek túl vannak megismerésünk határain – és elfog bennünket a 'horror sacri'” (Szerb 1941, 2, 246).

A 30-as években a magyarországi mitológia-kutatás legmeghatározóbb alakja Kerényi Károly volt, s bár, ahogy Havasréti József lebilincselő Szerb Antal-monográfiájában írja, Kerényi fő törekvése, hogy a mítosz-kutatást a mitológiai hagyomány *vallási* tartalmát rekonstruálva újítsa meg, s nem megismerési formát látott benne, mint Szerb Antal, Szerb kritikai és szépírói munkásságára nagy hatással voltak a Kerényivel folytatott eszmecserek és Kerényi tudósi alkata. Saját teljesítményéről, tudományos ambíciójáról Kerényi sokszor nyilatkozott. Thomas Mann-nak mitológia-kutatásainak tartalmi vonatkozását is meghatározta: „Anélkül, hogy archeológus lettem volna, megpróbáltam fölvenni a közvetlen kapcsolatot az antik világ érzéki hagyományával. (...) Meggyőződése az volt és az is maradt, hogy amikor határozottan e hagyományhoz fordultam, az antik létnek egy más módon felismert elemét, a *vallásosat*, a romantikusok tévedése után oda helyeztem, ahová tartozik: a középpontba” (Mann–Kerényi 16).

időtlen tér

Szerb Antal 1937-ben adta ki Kerényi állandóan visszatérő témája, a halál és az erotika mitikus, mélylélektani összefüggésének motívumára épített regényét, az *Utas és holdvilágot*, amelyben az egyik figura, Rudi Waldheim Kerényi személyiségének és téziseinek parodisztikus bemutatása. A mítosz-regényben mítosz és kultúrtörténet, pszichoanalitikus meglátások és a szerbi „neofrivolitás” lebilincselő összhatást gyakorolnak az itáliai tájakkal és városképekkel a háttérben. Szerb intim, érzéki kapcsolata a helyszínekkel sajátos írói adomány, de egyben Kerényi egyedi módszertani tételét is illusztrálja. Kerényi szükségesnek gondolta, hogy a tudományos diskurzus a lehető legjobban megközelítse a világ művészi megfogalmazásának lehetőségeit. Tanulmányaiban a tudós és a művész látáspontja egyesül, mert a kutató „érintettsége” **[2]**, őt magát is formáló érzéki kapcsolata a tárggyal, a radikális

immerzió (Fenyvesi 252–53) a tárgyban, a tárgyat megőrző időtlen térnek, a tér klímájának, atmoszférájának ismerete elengedhetetlen az archaikus világ megértéséhez. A pozitivista, történeti, adatrögzítő tudomány meghaladásához és az ókor tanulmányozásának a kortársi problémákkal való összekapcsolásához a kutatónak „a nietzschei szellem behatolóképeségére” van szüksége (Szerb 1984, 181). S még így is, ahogy a Thomas Mann-nal való levelezés mutatja, Kerényi úgy vélte, a művészi intuíció mélyebbre képes látni a lelki élet mozzanataiba: „Ha a történeti adatok egy olyan összképet mutatnak (mint Apolló esetében), amely már nem érthető meg azoknak a pszichológiai laposságoknak a segítségével, amelyekre munkájukban gyakran az egészen nagy tudósok is szorítkoznak, akkor arra a mélyebb lelki realitásra, amelyet az összkép háttérében fel kell tennünk, nincs más bizonyíték, csak a nagy költők, írók, lélekismerők tanúságtétele, akik ezekben a dolgokban előbbre vannak koruknál” (Mann–Kerényi, 50).

A költők közül neki és tanítványainak Hölderlin volt a legnagyobb, mert ő közvetítette leghitelesebben a görög isteneket (Kocziszky 89). De, akárcsak Szerb Antal, igen nagyra tartotta Keats is. 1935-ben Szerb beszámolt Tanay Magdának az itáliai útjáról, amelynek során egy ideig Kerényi „irányítása mellett” gyűjtötte a kultúrtörténeti élményeket: „Közben sikerült felfedeznem Kerényit, és ma délutántól kezdve ő fog gondoskodni szellemi fejlődésemről, különös tekintettel Bachoferre és az etruszk halál-istennőkre. (...) A feketekávé és a bor egészen csodálatos, és ma megnézzük Keats sírját, Kerényi azt mondja, hogy még ő is zokogott ottan” (Szerb 2001, 88).

1937. január 5-én román barátjának, Dionis M. Pippidinek Szerb így számol be harmadik (s egyben utolsó) olaszországi útjáról: „Augusztusban néhány hónapot töltöttem Itáliában: Velence, Ravenna, Verona, Lago di Garda, Bologna, Ferrara,

Rimini, Trieszt. Harmadszor jártam ott. Egy ideje Itália az egyetlen szerelmem. Igaza volt a régi költőknek. De te ismered, du kennst das Land, das Land. (...) Apropó, San Marinóban is voltam mint Barnabooth barátja, és nagyszerű esszét írtam erről az imádnivaló városról. **[3]** (...) Most regényt írok a nosztalgiáról. (...) A regény cselekménye természetesen Itáliában játszódik. Assisi, Gubbio. Jártál ott?” (Szerb 2001, 95).

megindul egy határsértés

A regényt a dekadens, kaotikus motívumok ellenére Goethe humanizmusának szellemi jelenléte hatja át, akárcsak a Thomas Mann-elemzést a *Hétköznapiak és csodákban*. A

németségnek, írja itt Szerb Antal, „[t]alán fő feladata és missziója a nemzetek között az volt, hogy tudatosítson. A német író, nagy általánosságban beszélve, nem annyira a tudott dolgok művészi ábrázolására törekszik, mint inkább arra, hogy a tudat világosságára hozzon addig öntudatlan jelenségeket. Ilyen értelemben mondta magáról Goethe, hogy ő az emberiség felszabadítói közé tartozik; mert ki tudott mondani dolgokat, melyek előtte kényszerű hallgatásuk által gyötörték a lelkeket. A német romantika, a német szellemnek ez a legsajátabb, legfüggetlenebb korszaka, arról emlékezetes, hogy mélyebbre ásott le a tudatba, az irodalomnak utat nyitott az álmok és mesék félhomályos birodalmába” (Szerb 1935, 18.) „Tudatosító lélekfelszabadítást” végez Szerb, még ha a tudatra ébredés kiábrándító, hétköznapi, csodák nélküli életet hoz is magával. Mihály, miközben egyre ellenállhatatlanabban sodródik legautentikusabbnak gondolt énjének mélypontja felé, végigjárja a helyszíneket, amelyekhez az európai kultúra történetének legfontosabb epizódjai kötődnek, visszajut az etruszok vallási szemléletének rejtélyéig, megsejti a halál és az erotikus vágy szoros összetartozását, majd - kamaszkora ikonikus alakjainak eltűnése, a közös játékból kilépése árán – elér a „felnőtt” polgári világ és az etikai normák elfogadásáig. Eközben egyre távolabb kerül feleségétől, aki szintén megindul egy határsértés, a konvencionális neveltetés határvonalának átlépése felé: a perzsa vonzkörébe kerül, aki mögött Blake Tigrise kísért a regényben. A II. rész mottójául A *Tigris* Szabó Lőrinc-féle fordításának két első sorát választotta: „Tigris, tigris, éjszakánk / Erdejében sárga láng...” Amikor visszahatol személyes múltja leghomályosabb

mélyébe, a kultúrtörténet legrégebb rétegéig, Mihályt ellenállhatatlan nosztalgia fogja el újra visszatérni kamaszkora kaotikus, vad, lidércnyomásos világába. És ekkor jelenik meg a szélhámos Szepetneki János, „aki nem is akar konformizálódni, aki mintegy foglalkozásszerűen portyáz kívül a falakon”, és a rejtélyes perzsa, aki „olyan vulkanikus”, hogy Erzsí „várta, mikor törnek ki belőle a lángok”. A civilizáció falain kívül az amoralitás és a nyers szenvedély kísérti meg bennük az örvény szélén tántorgó Mihályt és a polgári mentalitásból egy percre kizökkent Erzsit. Miért tételezte fel Szerb Antal, hogy az utalást az olvasói érteni fogják? Saját szűkebb környezetében a vers nyilván elég jól ismert volt. Baráti körének ekkor már Kerényi Károly volt a centrumában, aki éppen ekkor, 1935-ben publikálta *Gondolatok Dionysosról* című tanulmányát, amelyben Szerb Antal feltehetően megerősítést talált saját Tigris-értelmezéséhez. Kerényi hajlamos volt, írja Lackó Miklós, „hogy az isten-alakokat ne csupán belső sokrétűségükben, hanem dinamikus drámaiságban ábrázolja; ezek az alakok sohasem valami klasszicista harmóniát tükröznek, hanem őrzik a bennük működő ellentétes erők küzdelmének a nyomait, s arculatukat, miközben egy bizonyos erő végül is túlsúlyra jut bennük, mindig e belső küzdelmek során nyerik el. A fényes és tiszta Apollón nem volna annyira fényes, ha nem állna szoros kapcsolatban a sötétség és kegyetlenség szférájával is, amelyek vonzását újra és újra leküzd: Dionüszosz nemcsak a tragikus „szétszagotott”, hanem egyúttal a halából mindig újra felmerülő, fékezhetetlen elevenség is” (Lackó 256–257).

Ezt a dinamikus drámaiságot hangsúlyozta Kerényi is 1964-ben, már-már lefutott pályájára visszatekintve egyik Szilágyi János Györgynek írt levelében: „Ha volt valaha, vagy van 'kerényizmus', hát akkor ez: 'mozgósítás'” (Szilágyi 2018, 2. 422). Feltehetően ezt a „mozgósítást”, vitalitást ismerte fel Blake *Tigrisében* az állandó, egymást átható ellentétpárokban fogalmazó Szerb Antal: a Bárány által minősített Tigris szépsége és félelmetessége a szüntelen drámai átalakulásban cselekvő, érzékelő karaktereinek rendkívüli lelki mélységet tud adni. Havasréti szerint „a tigris egyrészt a gondviselés előtti, vagyis dionüszoszi vadságot-ösztonerőt testesíti meg, de emellett az isteni rendet, a teremtésben megmutatkozó tervszerűséget, valamint ennek gnosztikus bírálatát is” (Havasréti 407–409). Hozzátehetjük: az apollói művész a kaotikus dionüszoszi energiát a szemünk előtt kényszeríti renddé nemesülő formába, melynek szépsége a szétesés riadalmát sosem oltja ki teljesen.

Szerb Antal 1932-ben került kapcsolatba Kerényivel, s nem sokkal megismerkedésük után, 1933. január 6-án Pippidinek írt levele tanúsága szerint a legmélyebb hatást Kerényiben az tette rá, hogy megnyilvánulásaiban organikus egységet alkot a tudósi és a költői diskurzus: „Írnom kell neked legjobb barátomról is. (Vagyis utánad a legjobb, mert a távoli barátok mindig kedvesebbek egy regényes léleknek.) Kerényiről beszélek, a filológusról, a Griechischer Roman szerzőjéről, amelyről több ízben beszéltünk, ha emlékszel. Nagyszerű ember, igazi tudós és egyszersmind nagy művész” (Szerb 2001, 72).

magyar kultúrfölény

Megismerkedésük idején Kerényi már közel állt hozzá, hogy „a barbársággal szembeni újromantikus ellenállás jelképe” legyen (Percz 11). 1926-ban habilitált a Pázmány Péter

Tudományegyetemen, abban az évben, amelyben a Budapesti Szemlében Alföldi András óorkutató megfogalmazta a hivatalos kultúrpolitika elvárásait az ókortudománnyal szemben: a klebelsbergi neonacionalista ambíciók szellemében a „magyarcélú” kutatást, a „honkutatást” szorgalmazta a Mediterráneum és a Közel-Kelet helyett azzal a céllal, hogy a Kárpát-medencében a magyar kultúrfölény bizonyítást nyerjen. Kerényi 1930-ban fejtette ki saját kutatói filozófiáját a Filológiai Társaság közgyűlésén, amely a hivatalos célkitűzések egyértelmű bírálataként

értelmezhető. Az ő tudományszemlélete számára elfogadhatatlan az a magyar tudományos élet történetében sajnálatosan újra és újra mesterségesen felállított ellentét a nemzeti szempontú kutatás és az európai, nemzethatárokat átlépő, általános emberi értékek gyarapítására törekvő tudományos szemlélet között. Kerényi kijelentette, hogy „a színvonalas tudós munka tárgyától függetlenül, önmagában véve is érték”, s a nacionalista hungarocentrizmussal szemben hangsúlyozta az antik görög-római civilizációnak az ő felfogása szerint korokon átívelő, egyetemes, „kimeríthetetlen” humanista üzenetét. „A humanitás nagy közösségének érdekét és a magyarság ügyét” egyszerre kell szolgálni. „Nem mondhatunk le a klasszika-filológia európai színvonalú műveléséről”, sem a klasszikus filológus érzékenységének kialakításáról, „amely az örökké megújuló életnek atavisztikus visszhangját jelenti saját magának az antik világban megnyilvánult emberi teljességével szemben.”

A korabeli klasszika-filológiát meghatározó pozitívista módszertannal szemben ő a „klasszikus filológus” speciálisan összetett feladatát hangsúlyozta, megítélése szerint ugyanis minden más tudomány művelőjétől eltérően az ókori emlékekkel foglalkozó

kutatónak „a receptív és rekonstruktív erők igénybevételét, egy kötelességszerűen sokoldalú érdeklődés terhét, egy egészhez a részletekben való elérhetetlen hűség önkínzó szenvedélyét” kell vállalnia. Kerényinek a hallgatóira gyakorolt karizmatikus hatása érthető, ahogy konstatálja, hogy az előadás végére a klasszika-filológus munkája szinte emberfeletti magasságokba emelkedik: „A klasszika-filológus második élete az antikvitás: élnie kell benne 'régivé vált lélekkel', hogy ezzel az emberiség lelkének egy része merüljön belé, kerüljön megisméltődő kapcsolatba az antik világban kivirágzott legpazarabb önmagával” (Kerényi 1930, 20–35). Az európai kulturális-civilizációs értékek fenyegetettségének ezekben az egyre feszültebb éveiben felfoghatatlan naivitással gondolta, hogy a válsághelyzet megoldására az ókortudomány reformja, a visszatalálás az antikvitáshoz védelmet adhat. Három év múlva, 1933-ban ezt írta: „Az ókortudomány nem most éli meg először, hogy a híd, amelyet az antik hagyomány márványszigete felé szakadatlanul építünk, látszólag összeomlik. Az antikvitás tudományos megközelítése a legelső európai renaissance-helyzet óta mindig színvonalegyeztetésen alapult. Az európai szellem minden új színvonalmagasság birtokában újra kezdi az ókori világ megértését” (Kerényi 1984, 110).

karizmatikus bűvkörében

1928-tól előad a budapesti egyetemen mint egyetemi magántanár. Hallgatói körökben egyre emelkedő népszerűsége és egyre magasabb szintű nemzetközi kutatói

kapcsolatainak kiépülése ellenére a hivatalos tudománypolitikának 1934-re már sikerült kiszorítania a kormány támogatta magyar tudományos műhelyekből. Kiszorult. Hogy ne kényszerüljön elszigetelt helyzetbe, Alföldi Andrással kialakított egy laza, baráti s egyben tudományos kört, a ma már legendás Stemmát, amelynek összejövetelein, közös auktorolvasásain és kirándulásain ókortörténész, régész, klasszika-filológus – elsősorban Kerényi karizmatikus bűvkörében mozgó – egyetemi hallgatók és fiatal írók, költők, művészek vettek részt. Kerényi sugárzó szellemi jelenlétének hatására és az antik görög kultúra iránti vonzalmukból született tanulmányaikból 1935-ben megjelent az első közös folyóirat, a Kerényi és Hamvas Béla által megindított Sziget. (Kerényi a Sziget 2. kötete után eltávolodott Hamvas

„nemzetmegváltó eszméitől”: Komoróczy 28). Bár a horatiusi „boldog sziget” mítosza, amely át- meg átjárta a kör gondolkodását, látszólag a civilizációból vagy a jelen realitásából való kivonulási szándékra utal, esetleg a boldog aranykorba visszatérés vágyára, Kerényi hangsúlyozta, hogy nem kivonulni akartak a társadalomból, hanem az egyre fenyegetőbb korabeli szellemi közhangulatra reméltek humanizáló hatást gyakorolni. Ahogy Kerényi fogalmazott, a sziget „nem a visszavonulás partja, hanem a betörésé”. A Sziget a „szellemi tisztaság oázisa” akarna lenni. Fenyvesi Kristóf megállapítása szerint a folyóirat diskurzusának főirányát Németh László (tőle Kerényi a *Kisebbségben* megjelenése után eltávolodott), Szerb Antal, Gulyás Pál, Prohászka Lajos és az utolsó számban közölt Plótinosz-tanulmányával jelzett szemléletével Franz Altheim határozta meg. Szilágyi János György megemlékezése szerint Kerényi „1935-beli visszahúzódása után sem szűnt meg soha egy pillanatra sem feladni az igényt, hogy az, amit maga és a hazai ókortudomány csinál, eleven hatóerő legyen a magyar szellemi életben” (Szilágyi 1984, 191–192).

A Sziget következő kötetei 1936-ban, illetve 1939-ben jelentek meg. Az Anschlusst követően többek között Szerb Antal is megfogalmazta, hogy lehetetlen visszavonulni az ókortudomány bástyái mögé. 1938. június 12-én román barátjának írta: „Nem tudom, írtam-e már neked a bécsi események óta – meg kell mondanom, hogy március 11. óta nem vagyok ugyanaz az ember, mint annak előtte. De végre is: qui vivra, verra. Talán megmenekülünk. Remélem, te érintetlen maradtál a klasszika-filológia tiszta ormain, és nem hagyod, hogy olyan múltékony dolgok nyugtalanítsanak, mint a birodalmak bukása”.

1937-ben, mintha a Sziget történetében bekövetkezett kimaradást lett volna feladata áthidalni, a Kerényi-tanítvány Trencsényi W. Imre és Hajnal Anna szerkesztésében új, negyedévi folyóirat indult Argonauták címmel. Szerzői részben a Nyugat harmadik,

„Radnóti-nemzedéke”, részben a Stemma-kör fiatal tudósai voltak. A szerkesztők azt remélték, hogy a folyóiratban szabad teret biztosíthatnak a háborúellenes irányzatoknak, és az egyre élesedő nézetkülönbségek által megosztott magyar szellemi élet árkait, legfőképpen a népies és az urbánus szellemi műhelyek közötti határvonalakat meg tudják szüntetni. Trencsényi Katalin felhívta a figyelmet a műfordítás kiemelt jelentőségére a vállalkozásban: „A lapban megjelent mives tanulmányok mellett a fordítások is jelezték az Argonauták ars poeticáját. E műfordítások az embertelenséggel szemben felépített szabad világ voltak. De a szellemi kitekintés és a modern magyar líra ösztönzői is voltak egyben. A műfordítás fontosságát már az Argonauták tartalomjegyzéke is jelezte, ugyanis feltűnő volt, hogy a fordítások száma, illetve hogy az egyes versek a műfordítók neve alatt szerepeltek... Ez a műfordítás vallomásjellegét is kiemelte, a költők önmagukat is kifejezték abban, ahogyan egy-egy, a lelki alkatuknak is megfelelő költő művét tolmácsolták” (Trencsényi 394).

erős érzelmi hatás

Az Argonauták első számában a Kerényi-kör kegyeletteljes megemlékezéseként Szilágyi Endre fordításában megjelent William Blake két verse. Szilágyi Endre, Szilágyi János György bátyja

húszévesen, 1935-ben meghalt, s a hagyatékában talált két Blake-fordítás közzététele a Stemma-kör tagjai által írt tanulmányok, versek, versfordítások társaságában, Kerényi Károly, Honti János, Kövendi Dénes, Devecseri Gábor, Trencsényi W. Imre, Szabolcsi Bence, Karinthy Gábor, Weöres Sándor írásai mellett **[4]** erős érzelmi hatással lehetett a kör tagjaira. Szilágyi Endrének már tizennyolc évesen széles látókörű kritikái jelentek meg a Nyugatban, az egyik (*Voltaire, Rousseau, De Lenclos, Browning*, Nyugat 34/4) éppen a műfordítás témakörében. Elsőéves hallgató volt, amikor Kerényit felfedezte magának, majd barátai, Devecseri Gábor, Karinthy Gábor és az öccse, Szilágyi János György őt követően csatlakoztak a Kerényi tanítványi körhöz. *Kamaszköltők krónikája* című visszaemlékezésében Devecseri Gábor azt írta róla, hogy bár hétköznapi értelemben osztálytársa volt, „valójában a Sors Embere, világirodalom iránti érdeklődésünk gunyoros élesztgetője, aki mielőtt a Ferenc József-híd pesti hídfőjénél elvált volna tőlünk, budaiaktól, hogy villamosra szálljon a messzi

Pozsonyi út irányába, naponta négy-öt költő, író nevét vetette társalgásunkba, külföldiekét, leginkább a közelmúlt klasszikusait, és azután még a villamosról is, kaján szánakozással nézett utánunk, hogy ezeket mi még nem ismerjük, nem olvastuk” (Devecseri, 16).

Szilágyi Endre halála után a Nyugatban közölt nekrológiájában Devecseri megfogalmazta elévülhetetlen érdemeit egy sor fiatalember életében: „Sokan vagyunk hasonló korú fiatalok, akiket az ő lelkesége ragadott meg és terelt biztos irányba. (...) Bármilyen és bármennyi döntő fordulata legyen majd életünknek, nem felejtjük el a vele folytatott beszélgetéseket, az első kalandot, első igazi lépést a szellem területére (id. Komoróczy: Szilágyi 2018, 2, 45, 12. jegyzet).

Mindkét Blake-vers egy-egy miniatűr formába tömörített látomás: az egyik Blake *Költői vázlatok* című első kötetében található *How sweet I roam'd* kezdősorú dal, a másik az *Ártatlanság dalai* közül az *A Dream*. Az utóbbi fordítás minden válogatott

Blake-kötetben azóta is szerepel. Az elsőről Kőrizs Imre a 2018 márciusában a Jelenkorban megjelent „Szemernyi közleményében” nagyon meggyőzően feltételezi, hogy hatással volt Weöres Sándor *A tündér* című versére. Mind a két érintett versszak önmagában is meghökkentő s a hasonlóság közöttük valóban feltűnő. A 4 versszakos korai Blake-dal utolsó négy sora angolul:

He loves to sit and hear me sing,
Then, laughing, sports and plays with me;
Then stretches out my golden wing,
And mocks my loss of liberty.

Szilágyi Endre fordításában:

Ha dalolok, előttem ül, s kacag,
Aztán ő játszik, énekel szüntelen,
Aztán kitarja nagyra szárnyamat,
És csúfol engem, hogy a rabja lettem.

S végül Weöres Sándor *A tündér* című dalának második versszaka:

Bóbita Bóbita játszik,
szárnyat ígéz a malacra,
ráül, ígér neki csókot,
röpteti és kikacagja.

Weöres az Argonauták ugyanazon számában, amelyben ezek a fordítások megjelentek, szintén szerepel egy verssel. Körülbelül tíz évvel később, egy 1946. október 7-én kelt Hamvas Bélához írt leveléből kiderül, hogy akkorra Weöres már alaposan megismerkedett a rejtett értelmű próféciákkal is, melyek a mai napig sincsenek teljes terjedelmükben lefordítva magyarra. Weöres beszédmódja nagyon közel áll Blake megnyilatkozásaihoz: „Magamról csak annyit: földi részem szenved és nyomorog, égi részem egykedvű derűs.” (Weöres 449). A levélben Weöres beszámol Hamvas Bélának hallucinálás-szerű megvilágosodási élményéről. Akárcsak Blake,

Weöres is szigorú rendszerként írja le látomását: „Azért írok most, mert be akarok számolni valamiről, aminek tán hasznát veheted. Tegnap, okt. 6-ikán este, elfogott az az érzés, hogy az idő megkettőződött, s ez tartott kb. egy óra hosszt. Az ember-idő és valami nagyhullámú angyal-idő találkozott; mindkettőben okt. 6-ika estéje volt; aztán az ember-idő, a gyorsabbik túlfutott ezen.”

az angyal szféra

Az ember-idő és az angyal-idő találkozási pontján egy szigorú rend szerint egymásnak alá-, illetve fölérendelt szférákban keringő bolygók formájában megjelent előtte egy sajátos esztétikai értékskála, amely két főrészből állt: az „emberi” és az „emberfölötti” régióból. Az emberfölötti régió, ahol a költő már angyali erőt vesz segítségül, háromszor három szférára osztható. Ennek első hármasa a Szeráf szféra, amelynek tetőfokán a költő elmondhatja: „Művem otthonos nemcsak az emberi, hanem az ember fölötti világban is.” Az ide tartozó költők művébe már „belejátszik a túlvilági zengés; nemcsak néha-néha, mint Vörösmartynál, hanem állandóan; de az alapjellegét mégsem ez a túlvilági belejátszás adja meg, az alapjelleg földi. Ide tartozik Füst Milán; a külföldiek közül Leopardi, Pascoli, Verlaine, Verhaeren, Blake, Browning, Tennyson, Poe, Whitman, Platen-Hallermände, Novalis, Rilke, George, Shelley” stb. Ennél magasabban van a Kerub szféra, melyben a túlvilági elem legyőzi a földi elemet: ide sorolható Szapho (...), Hölderlin, Keats stb. A Trón szférában „a költő teljes emberi lényével berendezkedik az égi szférában és ott kiterébélyesedik, szinte elvaskosodik. Nekünk, akik személyiségünket szétoldani próbáljuk, nem pedig szőröstől-bőröstül a magasba vinni és ott megőrizni: ez a szféra idegen, ellenszenves.” Példaként említi Vergiliust, Horatiust, Szophoklész, Miltont, Petrarcat, Goethét, Schillert. A következő szférában „a költő világszemmé változik (Homérosz és Shakespeare), majd a „világszem” mitikus mértékkel mérő „ítélő szemmé” válik (Aizkhülosz, Pindarosz, Dante), még feljebb az ítélet kilép passzivitásából és imává, hatóerővé lesz (Bhagavadgita, Szent Ferenc Naphimnusa, Dies Irae), majd a költő szerelmesen a teremtőhöz simulva, együtt működik vele (Evangéliumok). Az Arkangyal szféra a Miatyánk szférája: „a vers minden

sora beburkolja az egész világot”. A mantrák és az ábécé van legfelül, az angyal szférában: a vers itt úgy jelenik meg, mint Isten gyermeke. A végső tetőfok mottója: „Művem az Isten közvetlen szomszédja” (Weöres 446–449).

1944-ben a poklok legmélyéről küldte a felszínre s jelentette meg Szerb Antal a *Száz vers* című antológiát. A válogatásban a világirodalom száz „szubjektíve legszebb versét” gyűjtötte össze, s az eredeti szövegeket azok magyar fordítása mellett kínálta fel az olvasóknak, azzal a makacsul elhinni vágyott feltételezéssel, hogy „ha a versek megmaradnak, talán a lényeg marad meg: legalább is így hisszük néhányan és így tanította a csodálatos Hölderlin:

Was bleibet aber, stiften die Dichter. **[5]**

A *tigris* című versével s annak Szabó Lőrinc által készített fordításával Blake is szerepel az antológiában; a rövid ismertetésben a kötet végén Szerb azt írja róla: „angol rajzoló, költő és misztikus rajongó, későbbi, ún. profétikus könyveit 'szellemek' diktálására írta.” Tehát ezekbe „belejátszik a túlvilági zengés”, ahogy Weöres fogalmazott. 1946-ban jelent meg Hamvas Béla *Antológia Humana* című gyűjteménye, amelyben meditációs tárgyul ötezer év bölcsességét kínálta az olvasóknak, mert „a háborúk, az éhség, a forradalmak, a népek pusztulásának, a vérontásnak átkozott története” csak a felszín. „A szó a lét igazi szövege; az egész történet valódi tartalma és értelme és megfejtése.” A Kerényi-körre jellemzően ő is Hölderlinre hivatkozik a bevezetőben: „Hölderlin írja: Wo aber Gefahr ist, wächst das Rettende auch (ahol pedig nő a veszély, közeledik a megmentő) **[6]** . Amikor először olvastam, azonnal följegyeztem, és tudtam, hogy ismét olyan gondolatot találtam, amely csaknem naponta fölkeres és hozzáfűzött eszmémhez halálom pillanatáig hűségesen modellt fog állni” (Hamvas 10).

Az *Antológia Humanában* szerepelnek a Pokol közmondásai Blake *Menny és Pokol házassága* című prófeciájából Babits Mihály fordításában, mely eredetileg 1929-ben jelent meg a Széphalomban.

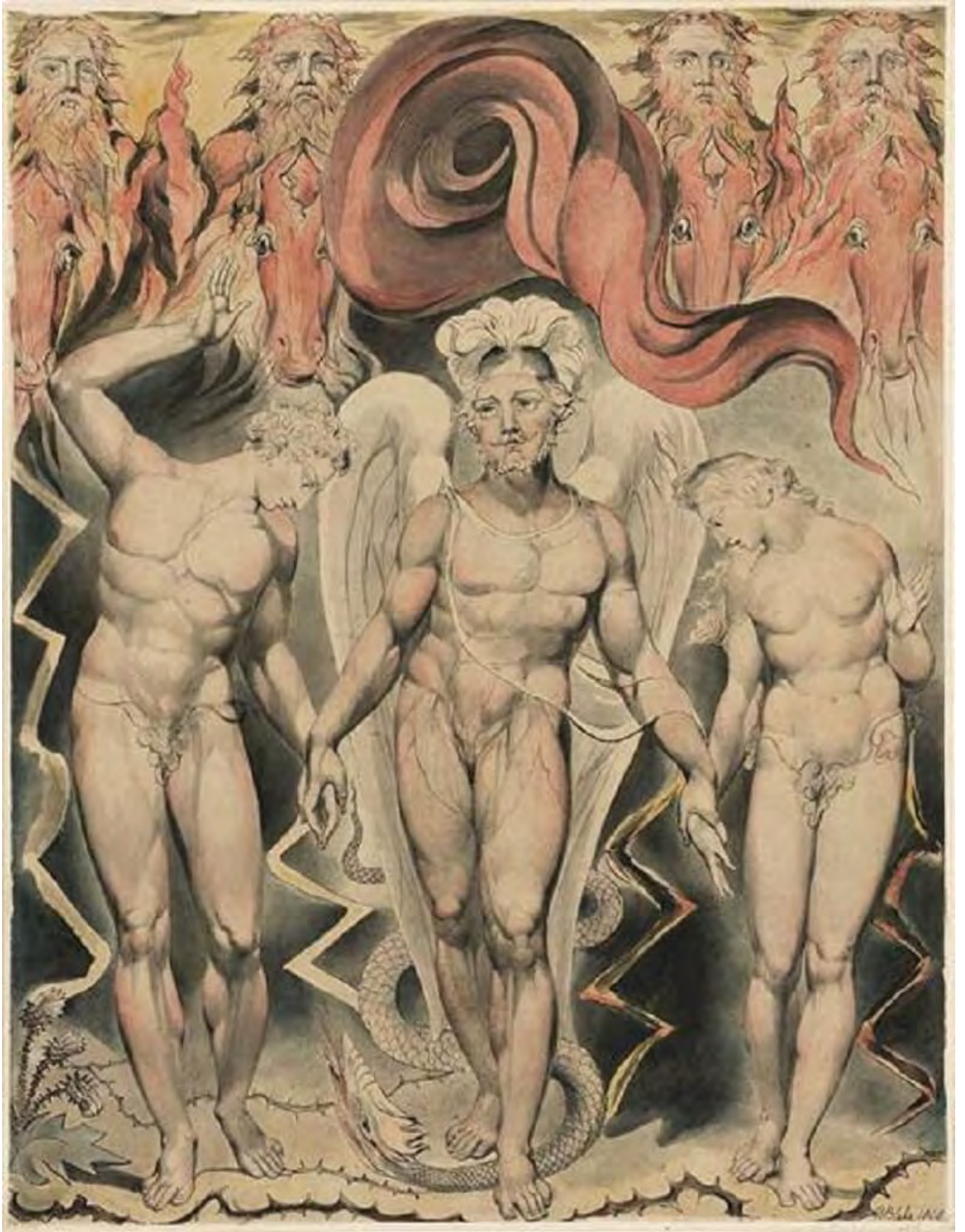
magányos bolygóvá
oldódom

A történelem elsodorta a Kerényi-kört: tagjai vagy a náci-nyilaskeresztes barbarizmus áldozatául estek, vagy munkaszolgálatosként a frontra kerültek, majd hadifogságba estek,

vagy a háborút követően elhagyták az országot, s volt, aki őszinte hittel vagy a történelmi valóságnak engedelmeskedve alkalmazkodott az új politikai rendszerhez. A Blake-recepció szempontjából fontos kultúraformáló hangok elhallgattak, Szerb Antalt 1945. január 27-én agyonverték, Weöres Sándort és Hamvas Bélát félreállították. Kerényi még 1947 decemberében hazajött körülnézni, van-e remény, hogy itthon megfelelő katedrához jusson, de már sehol nem talált pozícióban lévő egyetemi embert, aki visszatérését támogatta volna. „Hidegfényű magányos bolygóvá oldódom el, valahová nyugat felé, de azt hiszem, csak bukdácsoló félbolygóvá, mert egész, az csak mindazzal lehetek, amit szeretek”, írta Gulyás Pálnak (id. Percz 11).

Kerényi Károlynak Thomas Mann-nal folytatott levelezése mutatja, hogy Kerényi is tisztában volt azzal: a náci ideológia mitológia-mániája a mítoszra baljós árnyékot vet. Először Thomas Mann utal az irracionális veszélyére 1934. február 20-án kelt levelében:

„Napjainkban van az európai irodalmakban valami előítélet az emberi nagyagyvelő fejlődésével szemben, amely szerintem nem más, mint oktalan és sznob formája az önmagunk tagadásának. Igen, engedje meg, hogy bevalljam, egyáltalán nem vagyok barátja – a Németországban név szerint Klages képviselte – szellem- és intellektusellenes mozgalomnak. Régen félttem tőle és harcoltam ellene, mert előre láttam minden brutális és antihumánus konzekvenciáját, még mielőtt ez nyilvánvaló lett volna. (...) 'Az európai szellem visszatérése a legfőbb, a mitikus realitásokhoz', amiről oly hatásosan beszél, szellemtörténetileg valóban nagy és jó dolog, és én büszke lehetek rá, hogy művemmel bizonyos mértékig részt veszek benne. Meg fog engem érteni, ha azt mondom, hogy az 'irracionális' *divattal* olyan eredmények és elvek feláldozása és könnyelmű elvetése jár együtt, melyek nem csupán európaivá teszik az európaikat, hanem egyszersmind emberré teszik az embert. Itt a 'visszatérés a természethez!' elvről van szó, de emberileg lényegesen kevésbé nemes módon, mint az volt, amely a francia forradalmat előkészítette...” (Thomas Mann–Kerényi 53)

Kerényi válaszából kiderül, hogy ő is nagy aggodalommal figyeli a humanista szellem elleni barbár erők fellépését Németországban. 1934-ben megrendítően számol be Thomas Mann-nak frankfurti benyomásairól: „Hogy mit tapasztaltam ott, azt egészen röviden össze lehet foglalni: a szellem kimondhatatlan szenvedését éreztem, a középszerűségnek néma együtthaladását és együttműködését, és az érvényesülés mohó áhítozását mindazokban, akik a középszerűnél is alábbvalók. És be kell ismernem, kevésbé törődnek a középszerűekkel, ha nem ők tennék ki a tömeget, amelynek súlya alatt a szellem – az ő hordozóiban fenyeget. A német 'intelligencia' már összeroppant. De a magasabb szellemiségnek az összeroppanása lesz csak igazán rettenetes: Hölderlin és Nietzsche sorsa nagy méretűvé sokszorozódva, és éppen annak a győzelme, akivel szemben Hölderlin és Nietzsche – nem csak német viszonyok között – a szellemi embernek az egyetlen lehetséges világot jelentik. Vagy végül mégis meg fog törni a középszerűek világa a szellem világán, akkor is, ha a szellem *néma* marad? Hiszek Apollóban és az ő fölényes győzelmében. Közben azonban: qui tacet, consentire videtur /a hallgatás fél beleegyezés/ (56).

sajátjának érzett misszió

1941-ben Kerényi elküldte Mann-nak *Az isteni gyermek* című dolgozatát, mely Carl Gustav Jung kommentárjával jelent meg. (Visszaemlékezése szerint Szerb Antal volt az

első, aki 1936 táján felhívta figyelmét Jung munkásságára.) Tudósította Mannt arról is, hogy a budapesti professzori lehetőségéről le kell mondania, Szegedre helyezték át, ahol tudományos munkához nem látja biztosítva a feltételeket. Jellegzetesen patetikus hangvétellű levelében így foglalja össze a sajátjának érzett missziót, melyet a tudományos centrumból való kivetettsége ellenére nem ad fel: „Mindaz, amit tenni tudok: alkotni, amíg szellemi erőm bírja, és minden új munkát testamentumként írni.” (109).

Válaszlevelében Mann örömmel nyugtázza az együttműködést, mely Kerényi és Jung között kialakult: „az érdekesség csodája jön létre, ha két ilyen mértékben beavatott együtt munkálkodik.” Ő ekkor a József-tetralógia negyedik részével volt elfoglalva, s épp ezért „mi más lehetne jelenleg az elemem - kérdezi -, mint a mítosz plusz a pszichológia?” S a levelezés folyamán ebben a híres passzusban fogalmazza meg

legélesebben a nemzeti szocialista múltképzés óriási veszélyét: „Régóta szenvedélyes barátja vagyok ennek a kombinációnak: mert valóban a pszichológia az eszköz arra, hogy a mítoszt kivegyük a fasiszta ködösítők kezéből és a humánus területére 'átfunkcionáljuk'. Éppen ez a kapcsolat reprezentálja számomra a jövő világát, olyan emberiséget, mely áldott onnan felülről, a Szellem felől és áldott a 'mélység felől', amely alant hever”. [7]

1941-ben az Apolló-könyv (*Apollon, Studien über antike Religion und Humanität*) második kiadásának előszavában végül Kerényi is nyilvánosan elhatárolódott a nacionalista ősgermán múlt-teremtés gyakorlatát szolgáló mítosz-szemlélettől és erősen támadta az uralkodó német ideológiát (Szilágyi 1984, 164). Több mint húsz ismertetés jelent meg a könyvről amerikai, angol, német, spanyol szaklapokban, de kiterjedt nemzetközi kapcsolatai ellenére Kerényit itthon már 1935 óta súlyos támadások érték a hivatalos kultúra és tudomány politika ellenzéke részéről is. Tudományos módszerének irracionizmusa miatt Mátrai László (*Apollo*, 1935/3) Fejtő Ferenc (*Nyugat* 1936/ 3) és Szentkuthy Miklós (*Magyar Csillag*, 1941/3) részéről is. Fejtő Ferenc fogalmaz legélesebben. A Sziget-kör szellemiségével kapcsolatos fenntartásait sorolja, s negyedik kifogásként a legsúlyosabbat: „... maga a 'görög lényeg', amely a szigeti gondolkodók műveiből 'kisugárzik', nem annyira görög lényeg, mint inkább mélységesen német. De nem a 'német alaposság' értelmében vett német, hanem a nietzschei, megbízhatatlanul 'intuitív' és 'neoromantikus' németség. (...) Már a terminológiájuk is ilyen. Visszaélnék az 'existenciális' divatszóval, az 'ösztönülésekkel' s ilyen rettenetesen hangzó, a német szellem legszörnyűbb bűneit felidéző új összetételek képzésével, mint: 'könyvmagány'. A tipikusan német szellem imperializmusa ma kétféleképp érvényesül tudósainkban: vagy mint völkisch, faji eszmekör, a *Deutschkunde* mintájára alkotott 'Magyarságtudomány' követőiben, városellenes, 'tősgyökeres' konyhanyelvvel – aztán meg ezzel a német görögséggel, amelynek semmi, de semmi köze az igazi görögséghez, a logikai precizitás, a geometria görögségéhez, amely végeredményben miniatűr európaiság, az európai szellem minden későbbi irányzatának csírája.”

1947–1948 telén egyszerre volt a római Magyar Intézet vendége Kerényi Károly és Lukács György. Kerényi érdeklődhetett a magyarországi lehetőségei iránt. Lukács meghallgatta Kerényi előadását az Intézetben, és azt mondta Lengyel Baláznak (*Két Róma*, 1995, DIA) „az egész vallástörténet félfasiszta képződmény” (L. Komoróczy kommentárját Szilágyi János György római levelezéséhez: Szilágyi 2018, 2, 248). Nem sokkal ezt követően, az MKP és az SZDP június 12-én lezajlott egyesülési konferenciájával gyakorlatilag egy időben a Társadalmi Szemle 1948. június-júliusi számában Lukács György nyilvánosan is megbélyegezte Kerényit: „Senki se állítja Kerényiről, hogy egyénileg a fasiszmus, vagy akár csak a politikai reakció híve lett

volna”, de, amit írt, „a legsötétebb reakció irányába vezet, a szélső irracionalizmust támasztja alá egy áltudománnyá torzult önkényes filológiai torzkép segítségével. Mert – szándék ide, szándék oda – a mitológiai atmoszférája már egyszer a faszizmus ideológiai előkészítésének az atmoszférája volt...”

Elítélően nyilatkozott az Újhold csoportosulásról is, amelyhez a háború után a Nyugat harmadik nemzedékének tagjai kapcsolódtak, köztük Weöres Sándor: „Ha Lengyel Balázs ezt az individualista, elefántcsont-torony tiltakozást ma akarja megújítani, úgy ez az ország demokratikus megindulásának ignorálását vagy tagadását jelenti” (Lukács 1948, 234). S a marxista esztétika szempontjából értelmezve Hamvas Béla világlátása is elfogadhatatlanná vált. Lukács szerint „meghódol a borzongató, démoni, az embernél hatalmasabbnak hitt természeti, illetve kozmikus erőknek” (id. Béládi 1981, 105), s Hamvas is kénytelen volt levonulni a kultúra nyilvános tereiről.

kihullott

A Kerényi-kör szétszóródásával – és Szerb Antal halálával – együtt a magyar kultúra és a magyarországi modern filológia érdeklődési köréből Blake kihullott. A forradalom után, amikor a konszolidációra törekvő kádári kultúrpolitika az értelmiség

megnyerésének érdekében nyitott Nyugat felé, újra felbukkant Blake az igényesen tájékozódó olvasók előtt: 1957 novemberében a Nagyvilágban megjelent Képes Géza rövid esszéje *Az ihletett költő* címen Blake születésének 200. évfordulójára. **[8]** Majd 1959-ben adta ki az Európa Könyvkiadó *Versek és Prófécíák* címmel az első terjedelmes válogatást Blake költeményeiből. A lírai versek mellett a prófécíákból is szerepelnek hosszú, gondosan válogatott részletek és függelékként 12 metszet. Szenczi Miklós bevezető tanulmánya Szerb Antal Blake-esszéje óta az első tudományos igényű fogalmazott Blake-értelmezés, amelyben Blake mítosz-teremtő képzelete kerül ismét előtérbe. „[A] Blake-teremtette mítosz (...) maga is fejlődik, új elemekkel bővül, bár alapvonásaiban azonos marad. A végső nagy látomások ugyanazt a témát tárgyalják: az osztatlan szellemi ember bukását, részekre való szakadását, amíg rabja nem lesz az érzéki létnek. Az érzékek adataira építő értelemnek és a szellemi törekvéseket elnyomó erkölcsi törvényeknek. Ettől a mélypontból, a szellemi halál állapotából vezet vissza az út a képzelet világosságához, az Örökkévalósághoz” (Szenczi 16).

Szenczi Miklós tanulmánya és az általa szerkesztett válogatás felszabadítóan hatott. Kondor Béla, aki Blake-et mesterének vallotta, készített tizenkét rézkarcot Blake illusztrálására, s verset írt hozzá és az ő modorában és szellemében, a hivatalosságból nagy ellenérzést váltott ki, ha nem is a Blake iránti érdeklődése miatt. Blake azonban a 60-as évek elején megjelent az egyetemi anglistikai tanmenetekben, s tanulmányok hosszú sora született, közöttük talán a legérdekesebb Janzer Csikós Dóra 1997-ben megvédett *„Four Mighty Ones Are in Every Man” – The Development of the Fourfold in Blake* című kandidátusi értekezése (Akadémia Kiadó, 2003), amelyben a szerző Blake mitológiájának négy dinamikus mozgásban, állandó átalakulásban ábrázolt főszereplőjét, Urizent (értelem), Urthona-Lost (képzelet), Luvah-Orcot (szenvedély) és Tharmast (érzékelés) Szondi Lipót alkattani típusaival összevetve a blake-i mitológia mélylélektani értelmezésének új lehetőségét fogalmazta meg. Szondi Lipóttal Kerényi Károly 1938-1939-től szoros baráti kapcsolatban állt, s barátságuk a svájci években is fennmaradt (Komoróczy 29), sőt miután Szondit deportálták, majd Bergen-Belsenbe került, s mielőtt onnan sikerült Zürichbe szállítani, svájci fogadtatását előkészítendő Kerényi két szemeszteren át előadás-sorozatot tartott a zürichi Alkalmazott Pszichológiai Intézetben *Bevezetés Szondi sorsanalitikus teszt módszerébe* ^[9] címmel.. Szondi Lipót maga is együttműködött Junggal.

Jung neve megnyugtatóan köti össze lezárásként gondolatmenetem szálait, ugyanis Jung jól ismerte Blake munkáit, nem egy művében hivatkozik Blake-re, illetve felhasználja Blake intuitív meglátásait. Például már 1921-ben, vagyis gyakorlatilag az európai Blake-recepció történetének kezdetén, *A lélektani típusok* című könyvében következetesen és a forrást megjelölve használja Blake egyik tipológiai felosztását, a *Menny és Pokol Házassága* című próféciájában meglehetősen homályosan meghatározott két lehetséges attitűdöt a külvilághoz: a Teremtőt (*Prolific*) és a Pusztítót (*Devourer*) **[10]** az extravertált, illetve introvertált pszichológiai alkatra vonatkozó saját elméletének illusztrálására, alátámasztására (Jung 460, 559).

Bibliográfia

Béládi Mikós: *A magyar irodalom története: 1945–1975*, vol. 1. *Irodalmi élet és irodalomkritika*, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1981.

Devecseri Gábor: *Lágymányosi istenek*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1975.

Eliot, T. S.: „William Blake” in: Uő: *Káosz a rendben*. Szerk. Egri Péter, ford.: Takács Ferenc. Budapest: Gondolat Kiadó, 1981, 120–126.

Erdman, David V. (szerk.): *The Complete Poetry and Prose of William Blake*. Newly Revised Edition. New York: Random House, 1988.

Fenyvesi Kristóf: „A Dél betörése”. *Kerényi Károly és a Sziget tipológiája*. ItK, 2012, CXVI. évfolyam 3. szám, 243–280.

Hamvas, Béla: *Anthologia Humana, Ötezer év bölcsessége*. Budapest: Egyetemi Nyomda, 1947.

Havasréti József: *Szerb Antal*. Budapest: Magvető, 2013.

Jung, Carl Gustav: *Psychological Types*. Transl. H. G. Baynes. Princeton, N.J.: Princeton UP, 1974.

Kerényi (1930) Károly: *Klasszikus filológiánk és a nemzeti tudományok*, Egyetemes Philológiai Közlöny, 54 (1930), 20–35.

Kerényi (1984) Károly: *Halhatatlanság és Apollón-vallás* (Athenaeum, 1933, 106), *Halhatatlanság és Apollón-vallás*. Budapest: Magvető Kiadó, 1984, 110–120.

Kocsiszky Éva: *A mitológus Kerényi Károly*, Valóság, 1987/7, 84–99.

Komoróczy Géza: 'Előszó', in: Szilágyi János György *Örvények fölé épülő harmónia*, I. 20–36.

Kőríz Imre: *Szemernyi közlemények*, Jelenkor LXI. évfolyam (2018) 3. szám, 298–305.

Lackó Miklós: 'Sziget és külvilág: Kerényi Károly és a magyar szellemi élet'. L: *Szerep és mű*. Budapest: Gondolat, 1981, 248–297.

Perecz László: *Farkas és hattyú. Száz éve született Kerényi Károly*, Népszabadság, 1997. január 15. 11.

Poszler György: *Szerb Antal*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1973.

Rendszerprogram: A német ideológia legrégebb rendszerprogramja. Fordította: Zoltai Dénes, Magyar Filozófiai Szemle, 1985/5–6, 811–812.

Swinburne, Algernon Charles, *William Blake: A Critical Study*. London: John Camden Holten, 1868.

Szenczi Miklós: 'William Blake', in: William Blake: *Versek és Prófeciák*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 1959, 5 –25.

Szerb (1935) Antal: *Hétköznapiak és csodák*. Budapest: Révai.

Szerb (1941) Antal: *A világirodalom története*. 3. köt. Budapest: Révai.

Szerb (1994) Antal: *Utas és holdvilág*. Budapest: Magvető Kiadó.

Szerb (1981) Antal: *Gondolatok a könyvtárban*. Budapest: Magvető.

Szerb (2001) Antal v álogatott levelei. Sajtó alá rend. és a jegyzeteket írta Nagy Csaba. Budapest, PIM.

Szilágyi (1984) János György: *Mi, filológusok*, Antik Tanulmányok, 1984/2, 167 –197.

Szilágyi (2018) János György: *Örvények fölé épülő harmónia*. 2 köt. Budapest: Gondolat Kiadó – Szépművészeti Múzeum, 2018.

Trencsényi Katalin: *Az Argohajósok (és más száműzött „görögök”) viszontagságos kalandja századunk harmincas éveiben – Az Argonauták című folyóirat története*. Irodalomtörténet, 1996, 1 –2, 392 –401.

Weöres Sándor: *Egybegyűjtött levelek*. 2 köt. Budapest: Pesti Szalon–Marfa Mediterrán Könyvkiadó, 1998.

1. Blake utolsó prófeciája 100 metszett lapon (1804–1818). ↑
2. A *Faust* II. részében *Ergriffenheit*. ↑
3. A gyönyörű és megrendítő „A harmadik torony” című útirajzról van szó. ↑
4. Tartalomjegyzék: Hajnal Anna: *Tavaszi himnusz* (vers), Kerényi Károly: *D. H. Lawrence két verse*, Honti János: *A sziget kelta mythosáról*, Habán Mihály: *A barackfa imádása* (vers), Kövendi Dénes: *Mimnermos és Hérakleitos*, Devecseri Gábor: *Mimnermosból*, Trencsényi W. Imre: *Sapphó töredékek*, Vas István: *Vergilius I. Eclogája*, Kardos László: *Carducci verse*, Jékely Zoltán: *Éjféle párbeszéd* (vers), Zelk Zoltán: *Kosztolányi halálára* (vers), Keszi Imre: *A Kaysler partján* (novella), Radnóti Miklós: *Keserédes* (vers), Szabolcsi Bence: *Az Ómagyar Máriasíralom dallama*, Karinthy Gábor: *Versek*, Lesznai Anna: *Közletről* (vers), Szilágyi Endre: *Fordítások William Blake verseiből*, Szabó Lőrinc: *Anton Wildgans verse*, Hajnal Gábor: *Április* (vers), Weöres Sándor: *Fiatal költő* (vers), Kenyeres Imre: *Magyar Versek Könyve*, Trencsényi W. Imre: *A vándor és a bujdosó*. ↑
5. A *Visszaemlékezés* (Andenken) című kései himnusz utolsó sora, Tandori Dezső fordításában: „De ami marad, csak a költők műve.” ↑
6. A *Patmos* című kései himnusz 3. és 4. sora; Kálnoky László fordításában: „De ahol veszély fenyeget, / fölmagaslik a menedék is.” ↑
7. A Kerényi–Thomas Mann levelezés magyar kiadása jelzi, hogy e helyen Mann József Amenhotep előtti beszédéből idéz. ↑
8. Hölderlin sem jelent meg magyarul 1939 és 1958 között; 1958-ban adta ki először, szintén az Európa Könyvkiadó a *Hüperiót*t Szabó Ede fordításában. ↑
9. www.c3.hu/scripta/thalassa/ab/2/int.htm. letöltve 2020. jan. 29) ↑
10. Szenczi Miklós fordítása. ↑

kép | William Blake illusztráció John Milton *Elveszett Paradicsom* című művéhez, wikiart.org